

РЕЦЕНЗИЯ

за докторската дисертация
„Трафик на хора за трудова експлоатация”
на **Радослав Тихомиров Стаменков**

за присъждане на образователната и научната степен “доктор”

по научна специалност Социология, ПН 3.1. Социология, антропология и науки за културата.

от проф. д-р **Анна Славчева Кръстева**,

Нов български университет, Департамент Политически науки

“И на мен като млад човек ми трябва пари. Не мислих дълго, преди да отида да работя”. Този кратък щрих от интервю би могъл да поведе към различни видове миграция. Авторът е избрал да ни отведе към един от най-драматичните и най-сложни за изследване – трафика на хора с цел трудова експлоатация. Доколко се е справил с концептуалните, теоретични, методологически и емпирични предизвикателства по този път е предмет на оценка в настоящата рецензия.

В количествено отношение – 212 страници интегрален текст и 160 цитирани източника в библиографията дисертацията отговаря и надхвърля стандартните изисквания.

Бих започнала с обща оценка: Радослав Стаменков е представил амбициозно, актуално, солидно изследване. Ще аргументирам това позитивно заключение със следните групи аргументи.

Първата група са свързани с *актуалността на темата и изследователски дефицити на проучването ѝ у нас*. Темата за трафика е изключително комплексна, защото е пресечна точка на сигурност – национална и човешка, насилствена миграция, международна престъпност, човешки права, което изисква интердисциплинарен концептуален и аналитичен инструментариум. Актуалността на темата е свързана с тъжното първенство на България по отношение на тази форма на принудителна миграция – страната ни е сред първите пет държави – източник на трафик в ЕС, като поддържа тези челни позиции вече цяло десетилетие. От многобройните форми на трафик на хора авторът се е насочил към трудовата експлоатация, която е изключително актуална и интересна по множество причини, от които тук ще открия две: нараства значението ѝ през последните години; традиционно във фокуса на изследователския и публичния интерес са някои от другите форми на трафик като този за

сексуална експлоатация. Този избор подсилва актуалността на изследването. Друг важен аргумент в тази първа група е, че трафикът е предмет на множество експертни доклади, но значително по-рядко на задълбочени научни изследвания.

Теоретичният дизайн на изследването е комплексен, адекватен и убедителен.

Концептуалното му ядро е прецизно изградено и се състои от няколко понятийни кръга: разграничението между миграция, контрабанда и трафик; връзките и различията между експлоатация и принудителен труд. Теоретичната плътност на изследването се осигурява от теориите за девиантност и престъпност, от които авторът избира три групи – интеракционистки, функционалистки и теория на конфликта, които му позволяват адекватно да въведе темите за сегрегация и гетоизация на определени групи, увеличаване на неравенствата, анонимията, липсата на солидарност и други остри социални проблеми. Теоретичният дизайн е конструиран около два двойни клъстера. Първият се отнася до двойната аналитична перспектива, която разглежда трафика за трудова експлоатация и като феномен, и като публична политика, и като форми на съвременно робство в ситуация на глобална миграция, и като политики на противодействие и превенция. Другият клъстер на теоретичния дизайн се отнася до двойната амбиция – емпирична и теоретична – на изследването. Авторът провежда собствено емпирично изследване, както и разработва теоретична концептуализация на трафика с цел трудова експлоатация. Теоретичният дизайн се уплътнява от хипотезите, които авторът верифицира в изследването, най-интересната от които е, че смесването на принудителен труд и съгласието на жертвата в българското законодателство създава затруднения за разбиране и противодействие на трафика.

Централно място сред достойнствата на дисертацията е *солидното авторско емпирично изследване*. Трафикът е изключително труден терен. Авторът се е справил с неговите предизвикателства. Емпиричното изследване конструира комплексната картина на предмета – трудовата експлоатация на трафикираните лица, защото представя както погледа на жертвите, така и на стейкхолдъри, както на засегнатите от трафика, така и на тези, които имат отношение към неговото преодоляване. 33-те дълбочинни интервюта с жертви на трафик са съществен емпиричен принос, допълнен и обогатен с 21 интервюта с експерти. Интервютата образуват малка емпирична мина, която има две достойнства – създава базата, на която авторът да тества своите хипотези и да търси отговор на изследователските си въпроси; отворена е за нови интерпретации – както на автора в бъдещите му изследвания, така и на неговите читатели.

В отделна група ще открия изключително интересните заключения от *изследването на трафика за трудова експлоатация в България*. То конструира изучаваното явление в комплексна пет-измерна перспектива: факторите, които пораждат и поддържат трафика във високи

стойности; ключовите икономически сфери, в които се разгръща експлоатацията; профилите на жертвите, от една страна, и на престъпните мрежи на трафикантите от друга, както и на 'моста' между тях – формите на рекрутиране и контрол. Сред изключително интересните изводи ще открия три групи. Толкова устойчиво и толкова негативно явление може да се дължи само на системни причини и авторът ги идентифицира в няколко клъстера – социално-икономически (бедност и безработица), трудово-правни (неспазване трудовите права, особено по отношение на нискоквалифицирана работна ръка), дискриминация и системно изключване, както и липса на възможности за развитие на групи от населението. Един от най-тъжните изводи е липсата на специфичен профил - жертви на трафик могат да станат както мъже, така и жени, както от селата, така и от градове – големи и малки. Разбира се, те са по-широко представени в групи от населението с ниско или без образование, както и с неквалифицирана заетост или без работа. Трафик се римува с престъпност и насилие. Интересно наблюдение, че физическо насилие – жестоко физическо насилие, както го описва авторът – се открива при вътрешния, не при международния трафик. Описаният случай е наистина драматичен, защото става въпрос за жестока експлоатация на дете и то в продължение на години.

Селско стопанство, ресторантьорство, развлекателен бизнес, услуги, здравни и социални грижи, хранително-вкусова промишленост – за миграционните експерти този списък от икономически сектори отправя към ниско-квалифицирана миграция. Показателно е съвпадението му и с трафика за трудова експлоатация.

Миграционните идентичности – както и всички други, но в по-висока степен – се изграждат от два различни погледа: вътрешен и външен, които, като правило, значително се разминават. Забележително в изследваните идентичности на трафикираните лица е не самото разминаване, а неговата оценка, която е по-негативна отвън отколкото отвътре. Външният поглед в двойствената му специфика на юридически и теоретичен дискурс дефинира трафикираните лица като жертви; самите лица не рядко не се идентифицират като такива. Още по-забележителен е аргументът за това разминаване – толкова системно е нарушаването на трудовите права в 'нормална' ситуация в България, че не разпознават напълно ситуацията на трафик като ненормална и престъпна. Нещо повече, някои трафикирани съзнателно предпочитат експлоатацията навън пред непоносимите за тях неравенства в България – страната с най-висок Джини коефициент в ЕС.

Следващата група аргументи са свързани с *комплексния подход към политиката на противодействие на трафика*. Той се разгръща според логиката на анализ на публичните политики : законодателство (правна рамка); институционализация (ролята на Националната комисия за борба с трафика на хора и другите отговорни институции), двата противоположни

ключови таргета – жертви, от една страна, и престъпни трафикантски мрежи, от друга страна, и съответните конкретни политики - преследване на трафиканти, подкрепа на жертвите, превенция на трафика; резултати и оценки на ефикасността на политиките, както и идентификация на техните дефицити. Подробно са разгледани двата вида политики, ефектно резюмирани като 3P (посочените по-горе преследване, подкрепа, превенция) и 3R (rescue, rehabilitation, reintegration).

Сред най-интересните моменти в тази част на изследването бих откряла спецификата на националното законодателство и комплексния прочит на автора. Българският законодател е сред малкото, които разширяват понятието трафик и приема, че средствата – принуда, насилие, заплахата – не са задължителен елемент от наказуемия трафик на хора. Социологическата интерпретация отпраща към бедността, която тласка жертвите доброволно да приемат експлоатацията и спестява на трафикантите употребата на хард средства на насилие. Юридическата интерпретация откроява формулирането на противоречиви понятия като ‘принудително съгласие’. Авторът подчертава и позитивната съдебна практика: тълкувателното решение на Върховния касационен съд, според което съгласието или съдействието на жертвата не изключват отговорността на дееца. Достойнство на изследването е стремежът да се премине отвъд институционалната дескриптивност и да се идентифицират противоречиви тенденции: зад позитивната тенденция на увеличаване броя на осъдени спрямо броя на предадени на съд авторът подчертава негативния факт, че често става въпрос за условни присъди независимо от сериозността на престъплението. Правораздаването не е достатъчно справедливо и на другия край на веригата – жертвите, на които не се присъжда компенсация, макар да им се полага такава.

Академичен профил на автора

Аналитичният и изследователски капацитет на автора е важен фактор за успеха на изследването. Радослав Стаменков е изявен експерт с родна и международна репутация, с огромен еспертен и мениджърски опит в двете ключови за изследването сфери – трафик и миграция. Бих добавила, че е обаятелен и убедителен лектор, който успява да увеличи студентска аудитория и така да разпространява резултатите от научните изследвания. Включеността му в експертните мрежи на Международната организация по миграция му осигурява привилегирована позиция както за достъп до най-актуална информация, така и за популяризиране на собствените му и други релевантни български изследвания в сферата на принудителните и трудовите миграции.

Въпроси

Няма изследване, което да не поражда въпроси и да не съдържа дефицити, както и да не предизвиква критични коментари. Ще обобща последните в три групи:

- Стилът се колебае между жанровете на policy paper и академично изследване, като ясно се вижда, че авторът има безспорен и солиден опит в първия.
- Дескриптивното и проблематизиращото начало не навсякъде са в оптимален баланс, например, споменава се Глобалния пакт за безопасна, организирана и законна миграция на ООН, но не се анализират причините и последствията от неподписването му от нашата страна.
- Авторът познава добре европейски практики, но сравнението на България с други европейски страни не е достатъчно систематично изведено, а по-задълбочената сравнителна перспектива би засилила аналитичната плътност и би укрепила мостовете на трансфер на добри политики и практики. Например вместо в анекс, информацията в Приложение 2 би могла да бъде по-добре интегрирана в компаративистки пласт на изследването.

По време на защитата авторът би могъл да вземе отношение и към следните въпроси:

- Каква е ролята на информационно-комуникационните технологии за устойчивата тенденция на високи стойности на трафика? Какви са ключовите им употреби от трафикантите? Могат ли да служат и за търсене на защита от жертвите?
- Има ли случаи на повторна експлоатация – след завръщане в родината, жертвата отново да поеме миграционния път на трудова експлоатация?
- Как по-продуктивно да се свържат политиките на превенция на трафика със социалните политики за намаляване на неравенствата и изключването?

Приноси

Списъкът с приноси очертава адекватно ключови резултати от изследването. Втората група се нуждае от допълнителна обосновка. Приносите могат да се обобщят в две големи групи – емпирична и политико-приложна. Първата е свързана с оригиналното, богато на наблюдения, анализи и заключения теренно изследване. Втората група са добре аргументираните препоръки за усъвършенстване на законодателството и политиките, които подчертават високата приложна стойност на изследването.

Публикации

Резултатите от изследването вече са апробирани в академичната общност под формата на доклади на конференции и публикации. Посочените три публикации в страната и една в чужбина илюстрират, че изследването вече е в научен оборот.

Заключение

Въз основа на аргументите за безспорните достойнства на дисертацията, бих препоръчала с увереност на Уважаемото научно жури да присъди на Радослав Тихомиров Стаменков образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование 3. Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма по Социология.

Изготвила рецензия:

проф. д-р Анна Кръстева